

විඤ්ඤාණවාදය

සියලු දෙය සිතින් මවාගත් දේ ලෙස දැක්වීම විඤ්ඤාණවාදයයි. රූප යනු සිතේ පරිකල්පනයක් බව විඤ්ඤාණවාදීන්ගේ අදහසයි. මේ නිසා අනන්‍ය වූ නාම - රූප ධර්මයන් ගැන සඳහන් වන විස්තරවන අභිධර්ම පිටකය විඤ්ඤාණවාදීන් බොහෝ විට රුචි නොකළහ. බුද්ධකාලයෙන් ශතවර්ෂ කිහිපයකට පසු මෙම අදහස ව්‍යාප්ත විය. මහායානිකයන් අතර විශේෂයෙන් විඤ්ඤාණවාදී අදහස් බහුලය. ලාංකීය විද්වතුන් අතරද මෑතක සිට තරමක් ව්‍යාප්ත වී ඇති බව දක්නට ලැබුණි. එහි ආකාර කිහිපයකි.

1. රූපය යනු සිතින් මවාගත් දෙයකි. සත්‍ය වශයෙන් නැත.
2. සත්‍යය අවබෝධය ලැබූවිට එසේ නැත්නම් ඥාණ දර්ශනය පහළවූවිට රූප අහෝසි වේ.
3. ඇස කන ආදී රූප සිත සමග පහළවී සිත සමග බිඳී යයි.
4. මව, පියා, බුදු හිමියන් හඳුනාගන්නා සංඥා පරිකල්පනයන් පමණය.

රූපය යනු සිතින් මවාගත් දෙයක්ද. සත්‍ය වශයෙන් නැත්ද

මේසයක් පුටුවක් කෝප්පයක් වැනි බාහිර පරිසරයේ වස්තුවක් පෙනුනා ඒවා සිත තුළ තිබෙන බව විඤ්ඤාණවාදීන් කියයි. එසේත් නැත්නම් සිතේ පරිකල්පනයක් පමණක් බව අසන්නට ලැබේ. සතරමහා භූතයන් යනු සංකල්පයක් යැයි සමහරවිට අසන්නට ලැබේ. සිහිනයකදී දකින දේවල් සැබෑවට නැතුවාක් මෙන් සාමාන්‍ය ජීවිතයේ අත්දකින දේද බොරුවක් හෝ මුළාවක් ලෙස විඤ්ඤාණවාදයට හසු වූවෝ පවසති. දැනෙන සියළු දේ බොරුවක් යැයි විටෙක පවසත්. ඔවුනට අනුව වයස්ගතවීම මරණය සිතේ පරිකල්පනයන්ය.

බුදුරජාණන්වහන්සේ ස්කන්ධ පහක් අර්ථදැක්වූ සේක. ඒයින් එකක් රූපස්කන්ධයයි. සතරමහාභූතයෝත් උපාදාය රූපත් ලෙසින් රූපය අර්ථදැක්වූ සේක. පඨවි, ආපෝ, තේජෝ, වායෝ සතර මහා භූත ලෙසත් ඒවා ඇසුරු කොට ඒවා මත පිහිටා හටගන්නා අනෙකුත් රූපාකාර උපාදායරූප ලෙසිනි. ඇස කන දිව ස්ත්‍රී පුරිසාකාර ආදිය උපාදායරූපයන්ට උදාහරණයි. තවද ඒ ඒ රූපයන්ගේ වෙනස්කම් ඇතිබව තේරුම් ගතයුතු. ඇසෙන් කරන කාර්යය කනෙන් කළ නොහැක. කනෙන් කරන කාර්යය දිවෙන් කළ නොහැක.

උපාදානයට ලක්වන ස්කන්ධපස වතුරාර්යසත්‍යය දේශනාවේදී දුක්ඛසත්‍යය ලෙස අර්ථදැක්වේ. යමක් සත්‍යය නම් එය සැබෑවක් විය යුතුය. රූප වේදනා ආදී පංචස්කන්ධ ධර්මයන් දුකක් සේම සත්‍යයකි. අතීතයේ එම ධර්මයන් හටගත් බව සැබෑය. අනාගතයේ

හටගන්නා බව සැබෑය. වර්තමානයේ හටගෙන ඇතිබව සැබෑය. රූපයක් සැබෑවට නැත්නම් ස්කන්ධපහක් නොව සතරක් ගැන සඳහන් කළානම් ප්‍රමාණවත්ය.

විඤ්ඤානය විටෙක මායාකාරිය. විටෙක නැති දේ ඇති සැටියට පෙන්වයි. පෙර විපල්ලාස සතර ආකාරයක් දැක්වුණි. අනිත්‍ය වූ දෙයෙහි නිත්‍ය යැයිද දුක්වූ වූ දෙයෙහි සැප යැයිද අනාත්ම දෙයෙහි ආත්ම යැයිද අසුභ දෙයෙහි සුභ යැයිද විඤ්ඤානයේ මායාවන්ය. සැබෑවට නොවූ සිද්ධීන් සිදුවූවා ලෙස සමහරුන්ගේ මතකයෙහි රැඳී ඇත. නමුත් මෙවන් අවස්ථා හේතුකොට සියළු දේම බොරුවක් යැයි කීම කරුණු නොසලකා හැරීමකි.

බාහිර පරිසරයේ යම් වස්තූන් ගැන අවධානය යොමු කරනවිට ඒවාගැන වඩාත් දැනුවත් බාවයක් ඇතිවේ. එය හොඳින් ස්පර්ශවනවිටද දැනුවත්බව වර්ධනය වේ. එම ස්පර්ශයත් දැනුවත් බවත් සමගම වින්දනයක් හටගනී. මෙතැනදී මතුවන්නේ මානසික ධර්ම අතර සම්බන්ධයයි. එනම් අවධානය සමග විඤ්ඤානයත් ස්පර්ශ සමග විඤ්ඤානයත් වැනි එක්ව හටගන්නා ධර්ම අතර සම්බන්ධයයි. මෙවන් අවස්ථා විග්‍රහ කිරීමට ගොස් බොහෝවිට විඤ්ඤානවාදයට හසුවුවත් අරමුණු වූ රූපය විඤ්ඤානය නිසා පවතින බවක් කියයි. ඇත්තෙන්ම කිවයුතු වන්නේ රූපාරම්මණය ඔසසේ විඤ්ඤානය හටගත් බවක් මිස විඤ්ඤානය නිසා අරමුණු වූ රූපය පවතින බවක් නොවේ. බුදුහිමියන් විසින් ඇසත් රූපත් නිසා වක්ඛවිඤ්ඤානය හටගන්නා බවමුත් ඇසත් වක්ඛවිඤ්ඤානයත් නිසා රූප හටගන්නා බවක් නම් දේශනා කොටනැත.

ධාතු සංයුක්ත පාලියේ සඳහන් පහත සූත්‍රය මීට කදිම උදාහරනයකි.

“කථඤ්ච, භික්ඛවෙ, ධාතුනානත්තං පටිච්ච උප්පජ්ජති එස්සනානත්තං, නො එස්සනානත්තං පටිච්ච උප්පජ්ජති ධාතුනානත්තං? වක්ඛධාතුං, භික්ඛවෙ, පටිච්ච උප්පජ්ජති වක්ඛසම්ඵස්සො, නො වක්ඛසම්ඵස්සං පටිච්ච උප්පජ්ජති වක්ඛධාතුං...පෙ.... මනොධාතුං පටිච්ච උප්පජ්ජති මනොසම්ඵස්සො, නො මනොසම්ඵස්සං පටිච්ච උප්පජ්ජති මනොධාතුං. එවං ඛො, භික්ඛවෙ, ධාතුනානත්තං පටිච්ච උප්පජ්ජති එස්සනානත්තං, නො එස්සනානත්තං පටිච්ච උප්පජ්ජති ධාතුනානත්තං” න්ති

(කෙලෙසද මහණෙනි ධාතුනානත්වය නිසා ස්පර්ශනානත්වය හටගනුයේත් ස්පර්ශනානත්වය නිසා ධාතුනානත්වය නොවන්නේ? මහණෙනි, වක්ඛධාතු නිසා වක්ඛසම්පර්ශය උපදියි. වක්ඛසම්පර්ශය නිසා වක්ඛධාතු නොවේ, මනොධාතු නිසා මනොසම්පර්ශය උපදියි මනොසම්පර්ශය නිසා මනොධාතු නොවේ. මෙලෙසින් මහණෙනි, ධාතුනානත්වය නිසා ස්පර්ශනානත්වය හටගනී ස්පර්ශනානත්වය නිසා ධාතුනානත්වය නොවේ.)

ධාතුසංයුක්තය

සත්‍යයාවබෝධය ලැබුවිට නැත්නම් ඥානදර්ශනය පහළවුවිට රූප අහෝසි වේද?

අන්ධ හෝ බිහිරි පුද්ගලයෙකුත් සාමාන්‍ය පුද්ගලයෙකු අතරත් වෙනස කුමක්දැයි කල්පනා කිරීමෙන් ඇස කන ආදී නොයෙකුත් රූපාකාර සිතේ මැවීමක්ද නැත්දයන්න වටහා ගතහැක. ඥානදර්ශනය පහළවුවිට රූප අහෝසි වෙන්නම් රහත් වුවිට ඇස්පෙනීම නැතිවනු ඇත.මෙසේ ඇතිවිට අන්ධ පුද්ගලයා ඇස්පෙනීම ලබාගැනීමට කළයුතු වන්නේ අවිද්‍යාව වැඩිකරගැනීමයි.

මෙලෙස රූපාකාර සිතේ පරිකල්පනයක් යැයි කියන විඤ්ඤානවාදීන්ගෙන් ඇසිය යුත්තේ එම පරිකල්පනයද පරිකල්පනයක් වන්නේද යන්නයි. ඔවුන් බොහෝවිට සියල්ලම සිතේ මැවීමක් යයි කියන බැවිනි.මෙය තේරුම් ගනීමට සාක්ෂිකරුවන් තිදෙනෙක් ඇති මිනීමැරුම් නඩුවක් ගැන සිතමු. පළමු සාක්ෂිකරු මිනීමැරුම දුටු බව ස්ථිරවම පවසයි. දෙවැන්නා පළමු සාක්ෂිකරු පවසන්නේ බොරු බව කියයි. තෙවැන්නා දෙවැනි සාක්ෂිකරු සැමවිටම බොරු කියන්නෙක් බව දිවුරා කියයි.තෙවැනි සාක්ෂිකරු පිළිගන්නේ නම් මිනීමැරුම දැක්කා යයි කියන සාක්ෂිකරු බලවත් වේ. මිනීමැරුම දැක්කා යනු රූපයක් අරමුණුකොට සිතක් හටගන්නා වැනිය.එම සිතේ හැඟීම බොරු යැයි කීම දෙවැනි සාක්ෂිකරු මෙන්ය. එසේ බොරුවක් යැයි කීමට පාදක වූ සිතද මුලාවූවක් යැයි පැවසීම තුන්වන සාක්ෂිකරු මෙන්ය. මෙලෙස විඤ්ඤානවාදයට හසුවුවෙකුට සිදුවනුයේ ඇත්ත සහ බොධව ගැන පඬුගාලක පැටලීමටය.

විඤ්ඤානවාදීන්ට මේ නිසා බොහෝවිට ශරීරය අමතක වේ. කායානුපස්සනාව මගහැරී යයි. රූපය පිළිබඳ අනිත්‍ය සංඥාව මනාව ඉස්මතු කරගැනීමට ඔවුන් අසමත් වෙත්. වයස්ගත සිරුරක ස්වභාවය තරුණ කාලයට වඩා වෙනස් බව නොතේරෙයි. අනාගතයේ ඇති සැබෑ අවධානම මගහැරී යයි. සිතේ ගැඹුරු අන්තර් සම්බන්ධතා ගැන පමණක් බොහෝවිට ඔවුන්ගෙන් අසන්නට ලැබේ. කසේ දුක්සහගත ස්වභාවය සතර අපාය ඔවුන්ට මගහැරී යයි. අවසානයේ සැබෑවිදර්ශනාව මගහැරී යයි.

ඇස ,කන ආදී රූප සිත සමග පහළවී සිත සමග බිඳී යයිද?

ඇස, කන, මෙන් නොවේ. කන, දිව, මෙන් නොවේ. මිනිසෙකුගේ ඇස නිරිසනකුගේ ඇස මෙන් නොවේ. සමහර නිරිසනුන්ට අවට පෙනෙනුයේ කළු සුදු ලෙසය. මිනිසෙකුකට මෙන් එක් බැල්මෙන්ම අවට පිහිටි වස්තූන්, ඒවා අතර පරතරයන්, වස්තූන්ගේ විවිධත්වය නිරිසනාට නොදැනේ. ඇසේ විවිධත්වය වෙසෙසින්ම මේ සඳහා බලපායි. විවිධ වර්ණපරාසයන් සිතටග්‍රහනය කරදීමේ හැකියාව ඇසමත තීරණය වේ. මේනිසා වක්ඛවිඤ්ඤානය හෝ වක්ඛසම්පර්ශය ඇස මත රඳා පවතී. වක්ඛවිඤ්ඤානයේ වෙනස්කම් නිසා ඇසේ වෙනසකම් හටනොගනී. ඉහත උධෘත සූත්‍රයෙන්ද පෙන්නුම් කරන්නේ එයයි. ලේමස් වල උපකාරයෙනුත් ඇසේ පැවැත්මට සුදුසු ප්‍රශස්ත උෂ්ණයකුත් පීඩනයකුත් කරන කොටය. ඇත්තෙන්ම ඇස පවතිනුයේ. පෙර කරන ලද කර්මයද ඇසේ හටගැනීමට දායක

වේ.කෙටියෙන් කිවහොත් සතරමහාභූතත් කර්ම ශක්තියත් නිසාය ඇස උපදිනුයේ. ඇස පුරාණයේ කරන ලද කර්මය සමග සම්බන්ධ බවට බුද්ධ වචනය පහත අයුරිනි.

සංයුත්තනිකාය -කම්මනිරොධසුත්තං

[“කතමඤ්ච, භික්ඛවෙ, පුරාණකම්මං? චක්ඛු, භික්ඛවෙ, පුරාණකම්මං අභිසංඛිතං අභිසංඤ්චෙනයිතං වෙදනියං දට්ඨබ්බං...පෙ.... ජීවිතා පුරාණකම්මා අභිසංඛිතා

නමුත් ඇස පිළිබඳ අප දැනුවත් වනුයේ චක්ඛුවිඤ්ඤානය ඔස්සේය. උදෑසන අවධිවනවිට අවට වස්තූන් බොදවී පෙනුනොත් හෝ වයස්ගතවනවිට අවට නොපෙනීයනවිට තම අවධානය යොමු වන්නේ ඇස කෙරෙහිය. පරිසරයේ වස්තූන්හි දොෂයක් නොව ඇසෙහි ප්‍රශ්නයක් ඇතිබව වැටහීයයි. **මෙවිට අරමුණ වූයේ ඇසයි.** හියවූයේ ඇසගැනයි. මෙය මනෝවිඤ්ඤානය අවස්ථාවයි. ඇසේ ස්වභාවය ගැන දැනුවත් වූයේ ඇසපාදකව හටගන්නාවූ දැනුවත්කම් සැසදීමෙනි. **මේ නිසා ඇස ගැන දැනුවත්වීමට උපකාරීවූ සාධක ඇස සකස් වීමට හේතුවූ සාධක නොවන බව** පාඨකයාට පැහැදිලි ඇතයි සිතමි.මෙම වෙනස වටහා නොගැනීම නිසා සමහරෙක් චක්ඛුවිඤ්ඤානය සමගම ඇස හටගනී යන වැරදිමතයක එල්ල ගත්තේය. **ඇසේ අනිත්‍යතාවය පැහැදිලි කිරීමේ පහසු ක්‍රමයක් ලෙසද මෙම සාවද්‍ය මතය භාවිතා වේ.**එනම් පෙනීම පවතින විට ඇස පැනවෙන බවත් පෙනීම නැතිවී යනවිට ඇසනැතිවන බවත් ලෙසිනි. මෙලෙසම කන නාසය, දිව, කය, මන, අනෙකුත් ඉන්ද්‍රියන්ගේද අනිත්‍යතාවය සාවද්‍ය ක්‍රමයක් ඔස්සේ පැහැදිලි කෙරෙන බව පෙනෙන්නට තිබේ. මෙලෙස විඤ්ඤානය සමගම රූප හටගන්නා බවත් එය සමගම බිඳී යන බවටත් වැරදි මතයක් ගොඩනැගුනි. සියලු ධර්මයෝ එක්සිතක් පවතින කාලයක් පමණක් පවතින බවට සදොස් මතයක් ගොඩනැගුනි. මෙවන් මිථ්‍යාමතයක් තුන්වන ධර්මසංගායනාවට පෙරාතුවත් තිබූ බව කථාවස්තුප්‍රකරණයේ එන බණිකකථාවෙන් පෙනේ.

අභිධම්මපිටකෙ - කථාවත්ථුපාළි-බණිකකථා

[906. එකච්ඡත්තක්ඛණිකා සබ්බෙ ධම්මාති? ආමන්තා. චිත්තෙ මහාපථවී සණ්ඨාති, මහාසමුද්දො සණ්ඨාති, සිතොරුපබ්බතරාජා සණ්ඨාති, ආපො සණ්ඨාති, තෙපො සණ්ඨාති, වායො සණ්ඨාති, තිණකට්ඨවනප්පතයො සණ්ඨාහන්තීති? න හෙවං චත්තබ්බෙ...පෙ.....

මෙහිදී මොග්ගලීපුත්තතිස්ස තෙරුන්වහන්සේ සියලු ධර්මයෝ එක්ච්ඡත්තක්ඛණයක් පමණක් පවත්නේදැයි ප්‍රශ්න කොට එසේ වන්නේ නම් මහපොළොව මහා සමුද්‍රය සිතේරු පර්වතය ආදී රූපමය දේවල් සිතේ පිහිටා ඇත්දැයි ප්‍රශ්න කරයි. පරවාදීන්ගේ අදහස වූයේ සිතට අරමුණු වන දේ සිත සමග බිඳී යායුතු බවයි. සිතත් සමග බිඳී යාමට නම් සිත සමග සම්ප්‍රයුක්ත විය යතු නොවේදැයි ඒත්තු ගැන්වීමට මෙසේ ප්‍රශ්න කරයි. එම ප්‍රශ්නයට අදාළව දෙවැනි වර සූත්‍ර දේශනාවක් උපුටා දක්වන තෙරුන් වහන්සේ කාරණය වඩාත් පැහැදිලි කරදෙයි

එකවිත්තක්කමකා සබ්බෙ ධම්මානි? ආමන්තා..... වක්ඛායතනං වක්ඛුච්ඤ්ඤාණෙන සහජාතන්ති? ආමන්තා. නනු ආයස්මා සාරිපුත්තො එතදවොච – “අජ්ඣන්තිකඤ්චෙව, ආචුසො, චක්ඛුං අපරිභින්නං හොති, බාහිරා ච රූපා න ආපාථං ආගච්ඡන්ති, නො ච තජ්ජො සමන්තාහාරො හොති, නෙව තාච තජ්ජස්ස විඤ්ඤාණභාගස්ස පාතුහාවො හොති. අජ්ඣන්තිකඤ්චෙව, ආචුසො, චක්ඛුං අපරිභින්නං හොති, බාහිරා ච රූපා ආපාථං ආගච්ඡන්ති, නො ච තජ්ජො සමන්තාහාරො හොති, නෙව තාච තජ්ජස්ස විඤ්ඤාණභාගස්ස පාතුහාවො හොති. යතො ච ඛො, ආචුසො, අජ්ඣන්තිකඤ්චෙව චක්ඛුං අපරිභින්නං හොති, බාහිරා ච රූපා ආපාථං ආගච්ඡන්ති, තජ්ජො ච සමන්තාහාරො හොති, එවං තජ්ජස්ස විඤ්ඤාණභාගස්ස පාතුහාවො හොති” ති [ම. නි. 1.306]! අත්ථෙව සුත්තන්තොති? ආමන්තා. තෙන හි න චත්තබ්බං – “වක්ඛායතනං වක්ඛුච්ඤ්ඤාණෙන සහජාත”න්ති.]

(සියලු ධර්මයෝ එකවිත්තක්ෂනයක් පමණක් පවත්නේද? එසේය (පරවාදයට අනුව)

ඇස නැමැති ආයතනය වක්ඛුච්ඤ්ඤාණය සමග එක්ව හටගනීද? එසේය (පරවාදයට අනුව)

සාරිපුත්තයන් වහන්සේ මෙසේ කියා තිබෙනවා නේද - “ ඇවැත්නි, අධ්‍යාත්මික ඇස බිඳී නැතිවිට, බාහිර රූපත් අභිමුඛයට නොපැමිනෙත්ද, අදාළ වූ මනසිකාරයත් නොවේද, ඒතාක් අනුරූප වූ විඤ්ඤාණයේ පහළවීම නොවේ. ඇවැත්නි, අධ්‍යාත්මික ඇස බිඳී නැතිවිට, බාහිර රූපත් අභිමුඛයට පැමිනෙත්ද, අදාළ වූ මනසිකාරයත් නොවේද, ඒතාක් අනුරූප වූ විඤ්ඤාණයේ පහළවීම නොවේ. ඇවැත්නි, අධ්‍යාත්මික ඇස බිඳී නැතිවිට, බාහිර රූපත් අභිමුඛයට පැමිනෙත්ද, අදාළ වූ මනසිකාරයත් වේද, එලෙසින් අනුරූපවූ විඤ්ඤාණයේ පහළවීම වෙති ” යැයි සූත්‍රයක් ඇත්තේ නොවේද? එසේය. එහෙමනම් ඇස වක්ඛුච්ඤ්ඤාණය සමග එක්ව හටගනී යැයි නොකිය යුතුමය.)

වක්ඛුච්ඤ්ඤාණය නැතිවිට ඇස පැවතුනු බවට ඉහත පාඨවලින් ගම්‍යවේ. අභිධර්මයට අනුව නම් මෙහි කිවයුත්තක් නැත. ඇස කන ආදී පංච ඉන්ද්‍රියන් පෙර ජාතව පසුව ජනිත වන වක්ඛුච්ඤ්ඤාණය, සෝතවිඤ්ඤාණ ආදියට හේතුවන බව පැහැදිලිව දක්වා ඇති බැවිනි. පාලි පාඨය මෙලෙසය.

[පුරෙජාතපච්චයො – වක්ඛායතනං වක්ඛුච්ඤ්ඤාණධාතුයා තංසම්පයුත්තකානඤ්ච ධම්මානං පුරෙජාතපච්චයෙන පච්චයො. සොනායතනං සොතවිඤ්ඤාණධාතුයා තංසම්පයුත්තකානඤ්ච ධම්මානං පුරෙජාතපච්චයෙන පච්චයො. සානායතනං.....]

අභිධම්මපිටකය - පටිඨානපාළි

මව, පියා, බුදු හිමියන් හඳුනාගන්නා සංඥා පරිකල්පනයන් පමණද?.

එකම දෙයක් කෙරෙහි විවිධ පුද්ගලයන්ට විවිධ හැඟීම් පහළ වේ. ඒ ඒ අය ලබා ඇති අත්දැකීම් අනුව මතකය අනුවද යමක් හෝ යම් පුද්ගලයෙක් මුනගැසුනවිට පහළ වන හැඟීම් විවිධ වේ. එය අතීත හේතූන්ට අනුව වර්තමාන ඵල සකස් වීමකි. එකම පුද්ගලයා කෙරෙහි කෙනෙක් තම ගුරුවරයා ලෙස හඳුනාගනී. තව කෙනෙක් තම පුත්‍රයා ලෙස හඳුනාගනී. තව කෙනෙක් තම ස්වාමිපුරුෂයා ලෙස ලෙස හඳුනාගනී. එකම ලේ මස් ගොඩක් විවිධ අයුරින් හඳුනාගැනීම සදොස් නොවේද? මෙම විවිධ හැඟීම් වැරදියි නොවේද? මෙලෙස විචාර කිරීම පුද්ගල සංඥාවෙන් මිදීමට පිටිවහලක් මෙන් පෙනුනද මෙහි සියුම් දෝෂයක් නැත්තේද නොවේ. මෙසේ ඇතිවිට හික්ෂුවක් තම ආවර්යවරයා හඳුනාගැනීම වැරදිද? අතීතයේ රහතන් වහන්සේලා බුදුහිමියන් දකිනවිට හඳුනාගෙන ගරුබුහුමන් නොකළේද? තවද “ අත්ථි මාතා අත්ථි පිතා....” මව ඇත පියා ඇත ලෙස ලෝකීය සම්මාදිට්ඨියක් ගැන බුදුහිමියන් වදාළා නොවේද?

මෙතැනදී නැවතත් මතුවනුයේ කුසලය කුමක්ද අකුසලය කුමක්ද යන ප්‍රශ්නයයි. ප්‍රභානස කළයුතු දේ කුමක්ද පිරිසිදු දැකිය යුත්ත කුමක්ද යන ගැටළුවයි. ප්‍රභානස වියයුත්තේ විපල්ලාස විනා සෑම සංඥාවක්ම නොවේ. අනෙකුත් කුසල අබ්‍යාකත සංඥා හටගන්නා ආකාරය එයට පදනම් වූ අතීත අත්දැකීම් සම්භාරය වටහාගතයුතුය. එම කුසල අබ්‍යාකත සංඥා හටගැනීමට වර්තමාන උපකාරක ධර්මයන් වූ ඇස කන රූප ස්පර්ශ ආදිය ගැනද වටහා ගතයුතුය. මෙසේ හේතූන් නිසා ඵල හටගන්නා බවත් හේතු නිරෝධයෙන් ඵල නිරුද්ධ වන බවත් තේරුම් ගතයුතුය. මෙලෙසින් පිරිසිදු දතයුතු ධර්මයන්ද අනිත්‍ය බවත්, අනිත්‍ය සංඥාව ඔස්සේ ඒවායේ දුක්ඛ අනාත්ම ලක්ෂණත් අවබෝධ කරගත යුතුය.